

תפיסת הביטחון בשגרה מאמר תגובה לגיליון 15 - ביטחון שוטף חלק א'

גור ליש'

תפיסת הביטחון ה"בן-גוריונית" איננה דרך ההתמודדות של ישראל בעיתות שגרה. טענת המאמר היא ששאלת היציאה למלחמה תלויה בעומק ההפרעה של האויב לשגרת החיים יותר משהיא נגזרת מהאיום הצבאי הפונטציאלי שלו. ההיגיון האסטרטגי המגדיר את העשייה הביטחונית בשגרה הוא הרצון להימנע מהסלמה שתוביל למלחמה וממה שמכונה "מערכה בין המלחמות" - מגוון של פעילויות התקפיות והגנתיות מתחת לסף ההסלמה. אך אליה וקוץ בה, דווקא ההיגיון של הימנעות מהסלמה הוא שמפחית את אמינות האיום הישראלי ואשר מגביל את העוצמה הצה"לית מלהיות מתורגמת לשקט יציב.

גיליון 15 של כתב העת "בין הקטבים" עסק בחלקים גדולים מתכניו בתפיסת הביטחון של ישראל ובאופן שבו מתמודד צה"ל עם אתגרי הביטחון השוטף. במאמרו, מציע ד"ר יגיל הנקין תזה לפיה לישראל יש שתי תפיסות ביטחון; התפיסה הראשונה, "תפיסת בן-גוריון", מתייחסת לבעיות ביטחון יסודיות - מלחמה. התפיסה השנייה, "תפיסת דיין", מתייחסת לביטחון השוטף. מטרת מאמר זה היא להגדיר מהי תפיסת הביטחון השנייה, ולבחון על-פיה את האתגרים שעומדים בישראל בתקופה שבין המלחמות. למיטב הבנתי, הסיבה שלישראל ישנן שתי תפיסות ביטחון נובעת ישירות מהעובדה שיש לה שני מצבי יסוד ביטחוניים שונים בתכלית - שגרה וחירום. שגרת הביטחון של ישראל כוללת כמעט תמיד רמה של אלימות כנגדה. אופי האלימות, מאפייניה, רמתה וסוג האויב שמחולל אותה משתנים עם השנים ועם הזירות, אולם עצם קיומה לא משתנה. הנקין מעגן את הטיעון שלו בדבר שתי תפיסות ביטחון בתקופת הפדאיון. לא פעם כאשר כותבים על אתגרי הבט"ש של ישראל כורכים את הדיון בארגוני טרור ובארגונים שאינם מדינתיים, אולם האמת הפשוטה היא שאיומי הביטחון על ישראל במהלך השגרה אינם

¹ אל"ם (מיל') גור ליש שירת כמפקד טייסת בחיל האוויר וכרמ"ח תכנון המערכה.

תולדה של ארגוני טרור דווקא; איומי הביטחון הם תולדה של מצב הבסיס שבו נמצאת מדינת ישראל במרחב שאינו מקבל את קיומה בגבולותיה הנוכחיים. ארגוני טרור או ארגונים אחרים שאינם מדינתיים הם בהחלט אינם היחידים שבחרו לאתגר את ישראל לאורך השנים בפעולות קטנות במהלך השגרה.

ניתן לטעון שמדינות, בשונה מארגונים תת-מדינתיים, לא יכולות לאתגר אחת את השניה באלימות שאיננה מלחמה. כך, בעוד שארגוני טרור יכולים לאתגר את ישראל בפעולות טרור שאינן מאפשרות לישראל ליישם את תפיסת הביטחון של בן-גוריון, אלימות של מדינות תיענה מייד במלחמה קצרה ומכריעה בשטחן. אלא שהאמת ההיסטורית, כך נראה, שונה.

לעיתים פעלו גם מדינות כנגד ישראל ברמת אלימות נמוכה, במבצעים צבאיים מצומצמים, בטקטיקות של גרילה ובלחימה זעירה. בין ישראל ויריבותיה התפתחו אירועי גבול וחילופי מהלומות על הקרקע, באוויר ובים, שלא התדרדרו למלחמה. ישראל לא יישמה את תפיסת הביטחון של בן-גוריון מול כל אחד מאירועי הגבול מול סוריה, או בעקבות כל אחד מקרבות האוויר מול מצרים. נראה שהפרמטר המרכזי בשאלה האם תצא ישראל למלחמה, אינו תלוי ביריב אלא בעוצמת האלימות שהוא מפעיל.

תמונה 1: פסל בדמותו של דוד בן-גוריון אשר הוצב בנמל התעופה הגדול בישראל, הנושא את שמו. ישראל לא יישמה את תפיסת הביטחון של בן-גוריון מול כל אחד מאירועי הגבול מול סוריה או בעקבות כל אחד מקרבות האוויר מול מצרים (צילום: יעקב סער, לע"ם)

המענה של ישראל לאלימות כנגדה במהלך השגרה לא היה על-פי "תפיסת הביטחון הבן-גוריונית" בשל עוצמת האלימות שהופעלה ולא בגלל שמחולל האלימות היה ארגון טרור. תגובת ישראל הושפעה יותר מהמאפיינים האופרטיביים של האלימות מאשר מאופי היריב. למעשה, מאז הקמת המדינה ננקטו פעולות טרור כנגד ישראל. מחוללי האלימות השתנו לאורך השנים; בתחילה התבססה התופעה

על פלשתינים שהסתננו לאזורים שמהם ברחו במלחמת השחרור, כך החלו פעולות של מחבלים בודדים, ובהמשך מאורגנים. המודיעין המצרי פיתח את זרוע הפדאיון כאמצעי לחץ על ישראל, "ללא טביעת אצבע ברורה". ארגוני הטרור הפלשתינים התפתחו עד כדי "צבא טרור" בתוך ירדן, ובהמשך בלבנון. אך לוחמה זעירה ולוחמת גרילה היו גם כלי נבחר ל"תקריות גבול" שהפעילו הסורים. אירועי ביטחון שוטף כללו גם הפעלת מטוסים, ירי ארטילרי והפעלת טילי קרקע-אוויר. האחרונים הופעלו על ידי צבאות סדירים של סוריה

ומצרים, ועצם העובדה הזו לא הפכה את המענה להם למלחמה רבתי. גם במקרים אלה המענה הישראלי לא היה על-פי תפיסת הביטחון ה"בן-גוריונית".

אופי האלימות יכול להיות דקירת סכין, מטען חבלה, רקטה, ירי טנק או מארב טילי קרקע-אוויר. מה שמאחד את כל אופני אלימות אלה (ונוספים) הוא העובדה שהם "מטרידים" את ישראל, בין אם מבחירה ובין אם מחוסר ברירה, ברמת אלימות נמוכה מספיק כך שישראל תוכל לתת לה מענה מבלי לחרוג משגרת החיים במדינה, מבלי שיגויסו כוחות רבים ומבלי שתעבור לחירום. הסיבה שישראל התמודדה ומתמודדת עם אלימות בתקופות השגרה שלא על-פי תפיסת הביטחון ה"בן-גוריונית", אינה נובעת מאופי היריב שמפעיל את האלימות הזאת בכלל, או מהיותו ארגון תת-מדינתי בפרט. היא גם אינה נובעת מסוג הנשק שבו נעשה שימוש, אלא מההקשר האסטרטגי שבו מופעלת אלימות זאת.

המענה לאתגרי הביטחון בשגרה לא מתואר בתפיסת הביטחון הבן-גוריונית. ישראל אינה מצליחה להרתיע את מבצעייהם, המודיעין בדרך כלל אינו מצליח (ובן-גוריון לבטח לא ציפה ממנו) להתריע עליהם וצה"ל אינו מכריע אותם. המלחמה כנגד איומי השגרה איננה קצרה, לא תמיד מתמרנת ורק לעיתים מתקיימת בשטח האויב. אבל, כפי שמתאר הנקין, כנגד סוג זה של איומים קיימת גישה ביטחונית, שאותה אני מכנה תפיסת הביטחון לזמני שגרה. שגרה מלשון המצב השגור, זה שבדרך כלל מתקיים. אין לבלבל מושג זה עם רגיעה; מבחינה ביטחונית, השגרה בישראל איננה רגועה כלל וכלל.

האבחנה הברורה ביותר בין חירום לשגרה היא על-פי השאלה האם ישראל מעוניינת בהימשכותו הבסיסית של המצב, או בקיצורו. אם ישראל מנסה לקצר את המצב, זהו מצב חירום. מאידך גיסא, מצבי הביטחון השוטף, הנמשכים לאורך זמן (כמו המצב הנוכחי, לדוגמה), שייכים כמובן לקוטב השגרה. האבחנה בין תקופת השגרה לתקופת החירום מתארת שני מצבי יסוד שונים באופן מהותי, שמהם נגזרת התנהלות ביטחונית שונה. בצה"ל נהוג לזהות שלוש רמות ביטחון: שגרה, חירום ומלחמה (שח"ם). ההגדרה שהצעתי אינה סותרת את הגדרת צה"ל, העוסקת בעיקר בסוג הכוחות שיפעיל צה"ל ברמות השונות. אני, לעומת זאת, אציג להלן אופני פעולה אסטרטגיים.

מה מנסה ישראל להשיג בשגרה?

בשגרה מנסה ישראל להאריך, עד כמה שניתן ונכון (לא בכל מחיר), את תקופת השגרה, תוך שימור רמת אלימות נסבלת כנגדה והכנת התנאים לניצחון חד במקרה של מלחמה. לצורך השלמות, נציג את יעד העל של ישראל בחירום, אך לא נדון בו: בחירום, במצב מלחמה, מנסה ישראל להשיג ניצחון² חד וברור בפרק זמן קצר (ימים), כל עוד ההגנה אפקטיבית, או שבועות בודדים), תוך פגיעה מרבית באויב והקטנת הנזק לעורף הישראלי.³

² ניצחון - השגת יעדיך במלחמה במחיר נסבל.

³ יגיל הנקין, "מחיר גבוה לדמנו - תפיסות הביטחון הישראליות, מפעולות התגמול ועד לצוק איתן", בין הקטבים, 15 (צה"ל: מרכז דדו, מרץ 2018).

חשוב להדגיש שרצונה של ישראל להאריך את השגרה, הגם שיש בה רמה נסבלת של אלימות, איננה טעות תפיסתית וגם לא מחדל של התנהלות שגויה; זוהי תפיסת הביטחון של ישראל. תקופות השגרה, שבהן ההשקעה הביטחונית מתוכננת ומתוקצבת מראש, מאפשרות לישראל להתפתח ולהתקדם להשגת יעדיה האזרחיים. להבדיל, בתקופות החירום, המשק הישראלי מגויס בחלקו הגדול, או לכל הפחות משותק ברובו. בתקופה זו הפעילות הכלכלית מואטת ונפגעת באופן משמעותי. אותה תפיסת הביטחון של ישראל לזמני שגרה, הייתה זו שאפשרה למשק הקטן והמגויס ברובו לקלוט עלייה בסוף מלחמת השחרור, לפתח תעשייה וחברה אזרחית, ולהפוך אחרי 70 שנה לכוח משמעותי באזור הן מבחינה כלכלית והן מבחינה צבאית. הישגים אלה הם מרשימים עוד יותר כאשר זוכרים שמדינת ישראל הצליחה להגיע אליהם למרות התנגדותו העמוקה והאלימה של העולם הערבי לעצם נוכחותה במרחב. מה היה קורה לו בן-גוריון לא היה משחרר את אנשי המילואים בסוף מלחמת השחרור, והמשק היה נשאר מגויס כולו עד להכרעת כל צבאות ערב וממשיכיהם המודרניים? אפשר רק לנחש שהמשק הקטן היה קורס, שהוא לא היה מצליח לקלוט את מיליוני היהודים מהעולם הערבי ושישראל לא הייתה נהפכת למדינה המודרנית והחזקה שהיא היום.

זוהי אותה תפיסת ביטחון לזמני שגרה שממשיכה לאפשר לישראל להתפתח מבחינה כלכלית וחברתית גם כיום, כאשר מנגד היא מתמודדת עם פעילות טרור כמעט באופן רצוף. התפתחות זו מתאפשרת בדיוק בגלל שישראל מגבילה את מידת ההשקעה שלה במענה הביטחוני למינימום.

המחיר שאותו משלמת אוכלוסיית הספר בישראל בשגרה הוא חיים בצל האלימות. אזור הספר, כמו גם סוג ועוצמת האלימות שהוא חווה בשגרה, משתנה מעת לעת. היום עינינו נשואות לעוטף עזה כמובן, אולם בעבר היו אלה גם אזורים אחרים, ובתקופת פיגועי המתאבדים של חמאס, דינם של כל שטחי המדינה היה כשל אזורי ספר.

האם יש כאן משום הקרבה של אזורי הספר לטובת החיים הטובים ביתר המדינה? האם לא זאת הייתה הביקורת על שותי האספרסו בתל-אביב בתקופת מלחמת ההתשה? התשובה היא שאין כאן הקרבה. למעשה, ישראל פועלת רבות כדי לשמור על המצב הביטחוני ואף להפחית את רמת האלימות, כפי שנראה בפסקה הקרובה. באופן זה, העשייה הביטחונית בשגרה נמנעת מלהתדרדר למלחמה, והיעד המרבי שאותו היא יכולה להשיג הוא חלקי, בין אם נאהב זאת ובין אם לא.

תקופת השגרה כוללת פעילות ביטחונית רבה ומגוונת. ניתן לסווג את הפעילות הביטחונית בשגרה לכמה סוגים:

- א. מאמץ הגנתי, שתכליתו הפחתה ישירה של רמת האלימות כנגד ישראל, ולמצער, הפחתת הנזק הישיר והעקיף שנגרם מאלימות זו.
- ב. מאמץ התקפי, שמשרת את המאמץ ההגנתי (למשל, פגיעה בחוליית משגרי קסאם בטרם שיגור).
- ג. מאמץ התקפי, המשלב אפקט הגנתי (הפחתת איום) עם פגיעה בהתכוננות הצד

השני למלחמה וחיזוק ההרתעה (למשל, סיכול של משלוח נשק).
 ד. מאמצי מודיעין שתכליתם יצירת עליונות מודיעין והכנת תנאים וכלים למקרה של מלחמה.

ה. בניין כוח והכנת הכוחות למקרה של מלחמה.
 נפרט כעת על סוגי הפעילות הביטחונית שצוינו.

מאמץ ההגנתי

המאמץ ההגנתי כולל את כל פעילות הבט"ש שתכליתה הגנה מפני איומי השגרה, בין אם מדובר בהגנת הגבולות ובין אם מדובר בהגנת הפנים. סוג הכוח המופעל בהגנה משתנה על-פי האיומים בזירות השונות ובתקופות השונות.

מאמץ התקפי, שמשרת את המאמץ ההגנתי

כחלק מהמאמץ ההגנתי מופעל גם כוח התקפי. פעילות זאת משרתת ישירות את המאמץ ההגנתי, וכוללת בדרך כלל סיכול איומים אקוטיים, תגובה לאירועי ביטחון ומניעה של אירועים מתפתחים. המאפיין הבולט של הפעלת כוח התקפית זו הוא היותה פעולה תגובתית לפעילות האויב.

תמונה 2: אמל"ח רב ורקטות קרקע-קרקע מסוג M-302 שנתפסו על סיפון אוניית המשא "קלוס-סי" במסגרת מבצע "חשיפה מלאה" של חיל הים. ככל הנראה, אמצעי הלחימה נשלחו מאיראן ויועדו לארגוני הטרור הפלסטיניים בסיני או ברצועת עזה. כחלק מהמאמץ ההגנתי מופעל גם כוח התקפי (צילום: דובר צה"ל)

מאמץ התקפי

המאמץ ההתקפי, שאינו הגנתי גרידא, מנסה להשיג יעד מורכב והוא מניעת/האטת התחמשות והתחזקות יריבותיה של ישראל. כלומר, יצירת תחושת 'נרדפות' בקרב אויבותיה של ישראל, שתגרום להסטת הקשב שלהן פנימה.

בין ישראל לשכנותיה קיים מאזן אסטרטגי. במילים אחרות, יש השפעה לעוצמה היחסית בין הצדדים. ישראל יכולה וצריכה לפתח את עוצמתה; בד בבד, כאמצעי נוסף להשפעה על המאזן האסטרטגי, עליה לנסות לפגוע בעוצמתו של הצד השני, או לכל הפחות להקשות על התעצמותו.

מצורך זה נגזרות פעולות ישראליות שמטרתן מניעת שינוי משמעותי במאזן האסטרטגי של ישראל לרעתה, הערמת קשיים על אויביה של ישראל בניסיונם להעצים את כוחם וכן בניסיונם להכין את הזירה ואת המערכת הצבאית ליום פקודה (בניין כוח, פעולות מודיעיניות וכדומה). פעולות כאלו יכולות להיות מדיניות גרידא, הן מבחינת הלגיטימציה שלהן והן במישור הבין-לאומי, מבחינת התמיכה הבין-לאומית בצדדים. לדיון המדיני-ביטחוני במדינת ישראל יש נטייה היסטורית לקוטב הצבאי, אולם ככלל, נדרשת ישראל למנף קואליציות אזוריות ובין-לאומיות לצורך שיפור המאזן האסטרטגי שלה.

מאמצי מודיעין

לישראל יכולות מודיעיניות מעולות ויכולת פעולה חשאית, חסויה ומדויקת. היסטורית, פעלה ישראל גם בתקופות השגרה כדי לפגוע בבניין הכוח של הצד השני. תפקיד הפעולות הוא ליצור תחושת 'נרדפות' בצד השני ולהאט את תהליכי בניין הכוח של האויב, כמו הפגיעה במפקדות פת"ח בביירות, לדוגמה. בניגוד לפעילות התקפית למטרות הגנה, פעולות אלה תהיינה בדרך כלל ביוזמה ישראלית.

כל הפעולות האלה עומדות במתח שבין הרצון לשמר את השגרה לבין הצורך לפעול, ובכך להסתכן בהתדרדרות ובהסלמה. התפיסה הישראלית הבסיסית היא התקפית ויוזמת, ומכאן אפשר להבין את הגישה היוזמת שיש לישראל מבחינה ביטחונית, גם בתקופות השגרה.

בשנים האחרונות החל צה"ל בהגדרה של מב"ם, המערכה שבין המלחמות. מערכה זו משלבת פעולות ברמות חתימה שונות בתקופת השגרה, תוך לקיחת סיכון מסוים שהפעולות יביאו להתדרדרות ולהסלמה שאינן רצויות, לצורך ניהול טוב יותר של סיכונים עתידיים. המב"ם מתקיים בשגרה, בתחום הפעלת הכוח ההתקפי שלא לצורכי הגנה גרידא. על אף שהמושג חדש יחסית בצה"ל, הרי שההיגיון שמוביל אליו ויישומו בפועל היו קיימים לאורך ההיסטוריה הצבאית של מדינת ישראל. הפעילות הרבה בתחום זה היא מה שמייחד את השנים האחרונות. רמת פעילות גבוהה זו היא תוצאה של התפתחות תפיסתית בצה"ל, אך לא פחות מכך, היא תוצאה של הנסיבות המיוחדות שנוצרו בסוריה בתקופת מלחמת האזרחים.

כמו-כן מבצעת ישראל פעילות ביטחונית שתכליתה התכוננות למלחמה, אם בהיבט

המודיעיני ואם בהיבט האופרטיבי. דוגמאות לכך הן חטיפת המכ"מ המצרי או הניסיון להטמין אמצעי האזנה בסוריה בפעולה שבה נתפס אורי אילן (ואין סוף מבצעים נוספים שהשתיקה יפה להם). מטרת הפעילות הזאת היא שיפור יכולות המודיעין, יצירת עליונות מודיעין והכנת תנאים וכלים למקרה של מלחמה.

עד כמה מוכנה ישראל לסבול את רמת האלימות בשגרה בטרם תצא למלחמה או למבצע גדול כדי לשנות את המצב הביטחוני? התשובה לכך מורכבת ותלויה במרכיבים רבים. בעבר, בטרם יצאה למלחמה, עברה ישראל תקופות של מציאות ביטחונית לא פשוטה שנמשכו גם שנים. לא קיים קריטריון מוסכם מראש ל"רמה נסבלת של אלימות", כמו מספר נפגעים או כמות פיגועים. עמידות הציבור הישראלי משתנה, כך נראה, על-פי גודל האיום שהוא חש, וייתכן שאף-על-פי הבנת האלטרנטיבה. לא פעם נעשים ניסיונות להרחיק את נקודת ההחלטה על ידי שיפור המענה ההגנתי, או לפחות על ידי הגדלת המשאבים להגנה.

אבל לא די במאמצי ההגנה כדי להפחית לחלוטין את האלימות. ניסיון העבר, כמו גם ההיגיון הבריא, מלמדים שלא ניתן להפחית באופן מספק את האלימות על ידי מאמץ הגנתי. על אף שהגנה חזקה מסוגים שונים בהחלט יכולה להפחית את רמת האלימות, היא לא יכולה להעלים אותה לחלוטין. לא פעם נראה שרק עוד מאמץ קטן, שכלול נוסף או עיבוי כוחות יכולים להביא את התשובה לאלימות. אך אלימות שתכליתה יצירת טרור יכולה כמעט תמיד לבחור אפיקים חדשים ופחות מוגנים, כדי לבוא לידי ביטוי.

"טרור" עיפוני התבערה הוא הדוגמה האחרונה והמעלפת למסקנה זו על מוגבלות המענה ההגנתי. הקמת מערך ההגנה האקטיבית "כיפת ברזל" ופריסתו בעוטף עזה פגע באפקטיביות של הנשק תלול המסלול שאותו הפעילו ארגוני הטרור מעזה. סוג של מענה מצאו הארגונים דרך טרור עיפוני התבערה, שמאפשר להם לייצר טרור למרות מערך ההגנה הישראלי שנבנה כנגד רקטות ופצצות מרגמה.

האם ישראל לא יכולה לחסל אחת ולתמיד את מקורות האיום כנגדה? האם היא לא יכולה להרתיע את אויביה כך שיחדלו מלפעול? התשובה לשאלה הזו מחייבת דיון מעמיק בתפיסת הביטחון לעיתות החירום. מאמר זה לא ירחיב בנושא ואסתפק בצייטוט של בן-גוריון, שאמר: "לנו לא יכול להיות קרב אחרון", או בניסוח ממסמך תפיסת הביטחון של המל"ל, "הדיבר הראשון של תפיסת הביטחון - ישראל לא יכולה לכפות בכוח על אויבה את סיום הסכסוך".⁴ אמירות כמו "לפתור אחת ולתמיד את בעיית עזה" אינן מעשיות, אך לא כאן המקום לפרט.

אך האם ישראל יכולה לכפות על הצד השני לפחות הפחתה משמעותית ברמת האלימות? ניסיון העבר מלמד שבדרך כלל במסגרת השגרה לא הצלחנו ליצור לחץ שיהיה משמעותי מספיק כדי לשנות את רמת האלימות, מצד אחד, אבל לא יוביל למלחמה, מצד

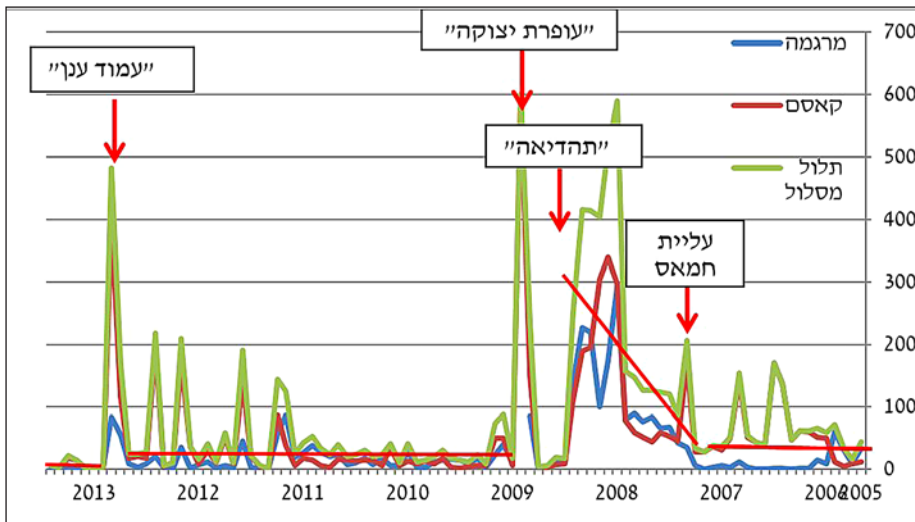
⁴ גור ליש, "עיקרי תפיסת הביטחון של המל"ל לשגרה וחירום", עשתונות, 10 (מרכז המחקר, המכללה לביטחון לאומי, יולי 2015).

שני.⁵

רמת האלימות בשגרה נקבעת ממאזן אסטרטגי בין הצדדים, ואף צד לא יכול לשנות אותו באופן משמעותי מבלי לחרוג ממרחב השגרה. הסיבה לכך היא ששני הצדדים מפעילים חלק קטן מעוצמתם, כך שאם חמאס ינסה להגביר פעילות ישראל תגביר את תגובותיה, וכן אם ישראל תנסה ללחוץ יתר על המידה על חמאס, הוא יגביר את תגובותיו. שני הצדדים אינם מעוניינים במלחמה (כל צד מסיבותיו הוא), ולכן הם מוגבלים ביכולתם להשפיע על הצד השני.

הנתונים מלמדים שמאז הקמתה, לא הצליחה ישראל למנוע אלימות כנגדה בזמני שגרה. גם "גישת דייך" שאותה מציג הנקין בתחילת מאמרו, לא נתנה מענה לתופעת הפדאיון. פעולות התגמול של ישראל אמנם השפיעו על מקבלי ההחלטות בירדן ובמצרים, אך התופעה נמשכה ואף ביתר שאת עד מבצע קדש. כך גם תקריות הגבול והקרב על המים מול סוריה, שאותם לא הצליחה ישראל למגר עד מלחמת ששת הימים.

רמת האלימות בעימות ישראל ועזה בשנים 2005-2013

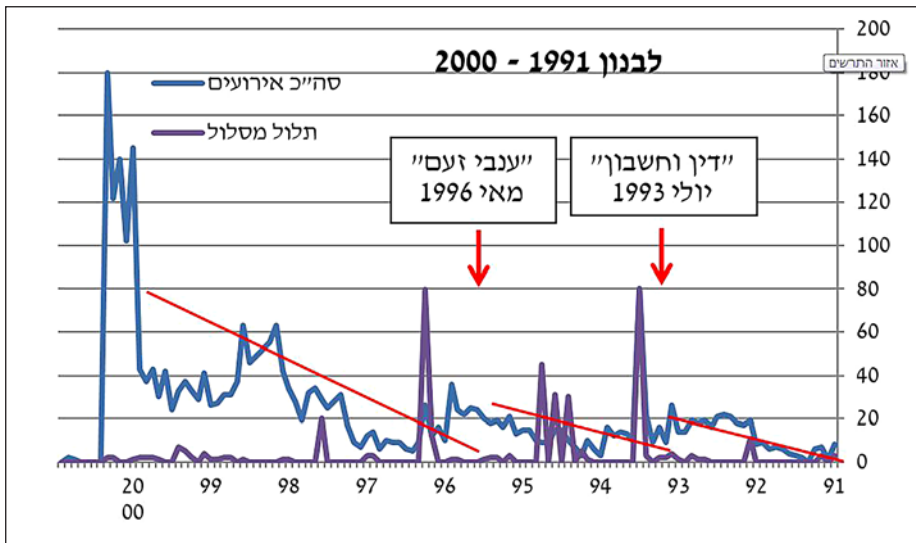
תמונה 3: תרשים המציג את מספר אירועי הירי בחודש בין השנים 2005-2013. נסיון העבר מלמד שבשגרה מדינת ישראל אינה מצליחה ליצור לחץ משמעותי מספיק כדי לשנות את רמת האלימות.

שינוי ברמת האלימות בתקופת השגרה מתרחש בעקבות שינוי משמעותי במאזן האסטרטגי בין הצדדים. שינוי שכזה מתרחש בדרך כלל בעקבות מלחמה (או לפחות מבצע צבאי גדול) או בעקבות מהלך מדיני משמעותי. תרשים רמת האלימות מעזה בשנים 2005-2013 מדגים את שינוי רמת האלימות

⁵ גור ליש, "הדינמיקה של עימות מוגבל מתמשך כפי שהיא באה לידי ביטוי ברמת האלימות של העימות", עבודה לקראת תואר מוסמך (אוניברסיטת חיפה, נובמבר 2015).

בעקבות מבצע 'עופרת יצוקה' ומבצע 'עמוד ענן'. לעומת זאת, תרשים האלימות מלבנון בשנים 1991-2000 מלמד שהמבצעים 'דין וחשבון' ו'ענבי זעם' אמנם עצרו תהליך הדרגתי של הסלמה, אך לא שינו את רמת האלימות לאורך זמן. רמת האלימות פחתה בצורה דרמטית בעקבות יציאת צה"ל מלבנון בקיץ 2000. שינוי זה מדגים את הדרך השנייה להביא לשינוי רמת האלימות בשגרה, והיא מהלך מדיני; חתימת הסכם שלום, הסכם הפסקת אש ואפילו הסכמות לא פורמאליות דרך צד שלישי. כך פחתה מאוד רמת האלימות שיצאה מלבנון בעקבות יציאת צה"ל מהמדינה בקיץ 2000, ובאותו אופן הופסקה האלימות מעזה בקיץ 2008, בעקבות "תהדיאה" עם חמאס.

רמת האלימות החודשית מלבנון משנת 1991 ועד נסיגת צה"ל מלבנון במאי 2000.

תמונה 4: התרשים מציג את מספר אירועי הירי בחודש מלבנון בין השנים 1991 ל-2000. ניתן לראות כי המבצעים 'דין וחשבון' ו'ענבי זעם' אמנם עצרו תהליך הדרגתי של הסלמה, אך לא שינו את רמת האלימות לאורך זמן

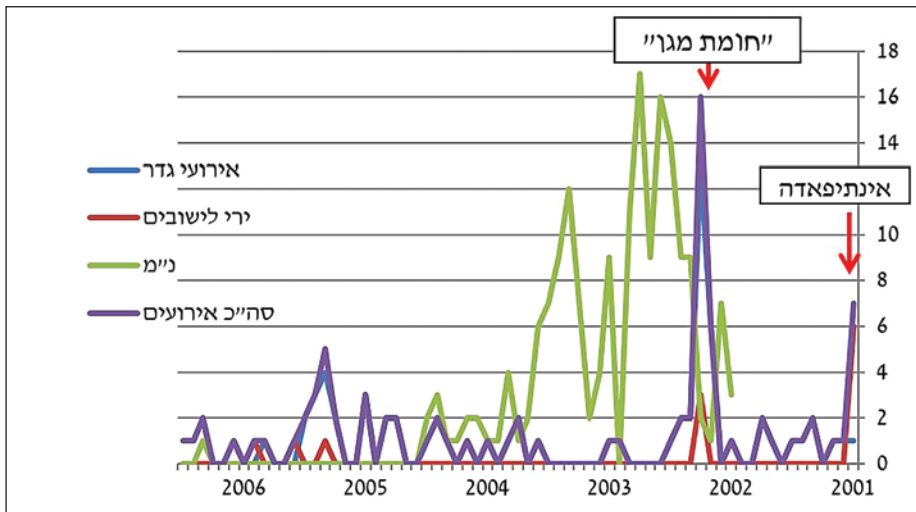
במאמרו, תמה אל"ם אורטל⁶ מדוע לא ניצלה ישראל הזדמנויות שהיו לה לנסות ולשנות את חוקי המשחק כנגד חמאס ולמנוע מהארגון התעצמות. התשובה לכך איננה שלא היו הזדמנויות, ואפילו לא שאי-ניצול הזדמנויות שהיו, היה טעות. התשובה, עד כמה שקשה לקבל אותה, היא שישראל מעדיפה לשמר את השגרה שלה למרות רמת האלימות הנסבלת שיש בה, על פני יציאה למלחמה; שינוי חוקי המשחק באופן משמעותי מחייב מלחמה, או לפחות מבצע צבאי גדול.

לכאורה, התפתחות המב"ם אמורה לתת כלי בידי ישראל למנוע התעצמות של הצד

⁶ ערן אורטל, "במעמד צד אחד", אתגר האסטרטגיה הישראלית - התפתחות איום המנהרות בצל האיום הרקטי", **בין הקטבים**, 15 (צה"ל: מרכז דדו, מרץ 2018).

השני. האם לא לשם כך מופעלת המערכה שבין המלחמות? על-מנת להבין את המגבלה של ההישג המרבי במב"ם, יש לזכור שהוא חלק מהשגרה, ושעל כל פעולה במב"ם להבטיח בסבירות גבוהה שהיא לא תגרור אחריה הסלמה למלחמה. עוצמת הפעולות במב"ם, תכיפותן ואפילו היעילות שלהן עלולות לגרור את הצד השני להסלמה ולמלחמה. כך, מערכה "מוצלחת מדי" במב"ם תחייב את הצד השני להגיב ואף לאיים בהסלמה. סביר יותר להניח שהמב"ם יצליח להאט תהליכים ולהערים קשיים מסוגים שונים על הצד השני, מאשר למנוע ממנו התעצמות לחלוטין.

רמת האלימות החודשית מלבנון בשנים 2000-2006

תמונה 5: התרשים מציג את מספר אירועי הירי בחודש בשנים 2000-2006. אחרי יציאת צה"ל מלבנון פחתה רמת האלימות מלבנון בעשרות אחוזים

חשוב להבחין בין האטת ההתעצמות על ידי פעולות מב"ם לבין פעולת סיכול אלימה כנגד איום בעל משמעות אסטרטגית. באירועים נדירים, פעלה ישראל באופן התקפי לסיכול התפתחות איום קיומי. בשנת 1981, ולאחר מכן בשנת 2007, תקפה ישראל כור גרעיני בשלבי בנייתו על-מנת למנוע מעיראק, ואחר כך מסוריה, הקמת פרויקט גרעין. ישראל פעלה כך למרות הסיכון שבעקבות התקיפה תיפתח מלחמה. גם בגין וגם אולמרט קיוו שתקיפת הכור לא תביא למלחמה, אך לא היו בטוחים בכך. עם זאת, הם החליטו לקחת את הסיכון למלחמה עקב גודל האיום. אחת ההצדקות למלחמות קדש בשנת 1956 הייתה מניעת התעצמות מצרית בעסקת נשק גדולה (העסקה הצ'כית); במקרה זה ישראל פתחה במלחמה, בין היתר, כדי למנוע איום עתידי. להבנתו, מקרים אלה אינם כלולים במב"ם, שכן הם אינם נמצאים במרחב השגרה או בסבירות מספקת שהשגרה תישמר. בגין, לדוגמה, התעקש על החלטה פה אחד בממשלה על תקיפת הכור, שכן היא יכלה

להביא למלחמה. הייתה זו פעולת סיכול אלימה ונדירה, בגלל הסיכון הגלום בה למלחמה. מנהיגי ישראל בוחרים בדרך זו רק כשנראה שאין דרך אחרת והסיכון שאותו היא אמורה להסיר אינו קביל. ביתר המצבים, פועלים מנהיגי ישראל כאשר הם מעריכים שהסבירות להתדרדרות למלחמה אינה גבוהה, אבל כך גם ההישג שיושג.

אורטל מציע לשבור את הפרדיגמה הזאת בכך שישראל תמצא מענה אופרטיבי מלא לנשק תלול המסלול. לו היה בידי צה"ל מענה שמאיין את אפקט הטרור של הנשק תלול המסלול, חמאס לא יכול היה לאיים על ישראל בהסלמה, והיא בתורה יכולה הייתה לכפות עליו הסדרה ביטחונית שנוחה לה (שאיננה כוללת אלימות והתעצמות).

לו ניתן היה לממש את הצעתו של אורטל ולפתח כלי שלא מותיר בידי חמאס פוטנציאל נזק כלפי ישראל, הייתה ישראל יוצאת ממעגל הקסמים של האלימות בשגרה. הישג שכזה לבטח היה מועיל לישראל, אך האם הוא מעשי?

תמונה 6: קו המוצבים על תעלת סואץ (קו בר־לב), שנבנה כדי לתת מענה לתקיפות הארטילריה המצרית במהלך מלחמת ההתשה. ההיסטוריה מראה שישראל אמנם ניסתה לפתח פתרונות לסוגי האיום השונים שהופעלו כנגדה, אך מאמציה נכשלו כיוון שהצד השני מצא להם מענה אופרטיבי, או הסיט את האלימות שלו לתחום חדש (צילום: משה מילנר, לע"ם)

ההיסטוריה מראה שישראל ניסתה למצוא מענה לסוגי האיום שהופעלו כנגדה. כך נבנה קו המוצבים על תעלת סואץ, כדי לתת מענה לתקיפות הארטילריה המצרית במהלך מלחמת ההתשה; כך התפתחה הגדר בגבול הצפון, כדי למנוע חדירת מחבלי פת"ח מלבנון; כך נבנתה מערכת כיפת ברזל, כדי לתת מענה לאש תלולת מסלול מעזה. כל המאמצים האלה נכשלו בכך שהצד השני מצא להם מענה אופרטיבי, או הסיט את האלימות שלו לתחום חדש, שישראל טרם מצאה לו מענה. טרור עיפוני התבערה, לדוגמה, הוא סוג של מענה ל"כיפת ברזל".

כמיהתו של אורטל איננה ריאלית משני טעמים. ראשית, אם היה בנמצא "פתרון קסם" אשר היה מאפשר לצה"ל לדלג מעל ה"דיבר הראשון של תפיסת הביטחון", הרי שישראל יכולה הייתה לכפות בכוח על אויביה את סיום הסכסוך. לא שעיקרון זה ירד מהר סיני, אולם מבחינה תפיסתית, לא סביר שכוח פוליטי לא ימצא כל דרך לממש את עמדותיו באופן כוחני אם נחסמה בפניו דרך פעולה אחת, ואפילו הייתה זאת דרך מבטיחה להפליא. אולם הטעם השני עמוק יותר. כל ההיסטוריה הצבאית מתארת מאבק חוזר ונשנה של פיתוח אמצעים ואמצעי נגד. המחשבה כאילו ההיסטוריה תעצור עם הופעת מענה לאמצעי זה או אחר היא נאיבית, ויוכיחו זאת בלוני התבערה. בהקבלה, האם ניתן לחשוב שלו היו מפתחים מענה למערכי החפירות וגדרות התיל של מלחמת העולם הראשונה - מעין אמצעי משוריין שיוכל להעביר כוחות ואש בבטחה דרך מגנני האויב, כמו טנק, למשל - הייתה נפתרת בעיית המלחמה?

תיארת את תפיסת הביטחון לזמני שגרה, את עיקרי המאמצים הביטחוניים בשגרה, ואת המגבלה שיש להפעלת הכוח בשגרה, שאיננה יכולה לשנות את המציאות הביטחונית במהלך השגרה באופן משמעותי. הבנה של מגבלת הכוח בשגרה מחדדת את השאלה מתי צריכה ישראל לעבור לחירום.

מבחינת קבלת ההחלטה, ההחלטה מתקבלת על ידי הדרג המדיני - הקבינט המדיני-ביטחוני. שיקולי הדרג המדיני הם צבאיים, אך גם מדיניים ופוליטיים. זכורה אמירתו של אריאל שרון ז"ל "מה שרואים מכאן לא רואים משם", כשהסביר מדוע אינו שובר את הכלים בעקבות פיגועי ההתאבדות הקשים שקיבלו את פניו כראש ממשלה. כלומר, השיקול הרחב הכריע לטובת המשך השגרה, על אף רמת האלימות הגבוהה שהייתה בה. על-פי העובדות, לאחר הפיגוע במלון פארק בנתניה, הנחה שרון את צה"ל לצאת למבצע "חומת מגן" במטרה לשנות את המציאות האסטרטגית - מעבר לחירום. ניתן כמובן לדון בשאלת העיתוי של החלטה זו, והאם לא נכון היה להחליט על המבצע מוקדם יותר, אך מיקום ההחלטה בהקשר של המעבר משגרה לחירום הוא ברור.

ההחלטה המשמעותית ביותר של הדרג המדיני במהלך השגרה היא ההחלטה אם לצאת למלחמה (או למבצע צבאי גדול) או למהלך מדיני משמעותי. גם במקרים שבהם נעשתה טעות בהחלטה זו (למשל, ייתכן והיא לא הובנה ככזו בקיץ 2006), הרי שהמעבר מתפיסת ביטחון של שגרה לתפיסת ביטחון של חירום הוא חד וברור.

בשגרה, נראה שישראל לא יכולה, ואף לא צריכה, לקוות לאמצעי פלאי ("קונץ פטנט") שיתמוך את ביטחונה. ביטחונה די מבוסס, והוא שאפשר לה להתפתח באופן חסר תקדים נוכח אתגרי הביטחון באזור. אולם אפילו הצלחה זו הייתה רצופה בשגרה שכללה רמת אלימות, לא אפסית אך נסבלת. כן, נדרשת השקעה בהגנה. כן, ניתן להרתיע את הצד השני מהרחבת פעולותיו. כן, יש טעם בשימוש בכלים התקפיים כדי לפגוע בהתעצמותו ובהכנות שהוא עושה למלחמה. אך לא! לא צריך לאבד סבלנות. עיקרון קיר הברזל שקובע שבסופו של דבר אויבי ישראל יתיאשו מהחלופה הכוחנית, עבד במקרה של מצרים וירדן, ועוד יצליח לשנות את התנהגות יתר אויביו.

סיכום

לישראל באמת קיימים שני פרקים לתפיסת הביטחון. תפיסת ביטחון לעיתות שגרה ותפיסת ביטחון לעיתות חירום. תפיסת הביטחון של בן-גוריון עסקה רק בחירום, ואינה רלוונטית לשגרה. מאמר זה, שדן אך ורק בתפיסת הביטחון בשגרה, תיאר את יעדי ישראל בשגרה.

בשגרה מנסה ישראל להאריך את תקופת השגרה, עד כמה שניתן ונכון (לא בכל מחיר), תוך שימור רמת אלימות נסבלת כנגדה והכנת התנאים לניצחון חד במקרה של מלחמה. נוסף על כך, תיארנו את המאמצים הביטחוניים בשגרה. תיארנו את המאמץ ההגנתי (אשר משתמש גם באמצעים התקפיים) ואת המגבלה שיש בו למנוע לחלוטין את האלימות כנגד ישראל. תיארנו את המאמץ ההתקפי, אשר כיום נקרא מב"ם, ואת המגבלה שיש בו להשגת ההישג, מאחר ובבסיסו הוא חלק מהשגרה ומבוצעות בו פעולות שלהערכת ישראל לא יגרמו להסלמה. לצורך החידוד, תיארנו גם את ההיגיון שעומד מאחורי פעולת סיכול אלימה שתכליתה הסרת איום קיומי, וזאת אף תוך כדי פתיחה במלחמה או נטילת סיכון ממשי לכך. פעולות שכאלה הינן נדירות.

לסיום כפרנו בכמיהתו של אורטל למציאת פתרון מלא לאיום הנשק תלול המסלול באופן שלא יותיר לחמאס דרכי פעולה אלימות כנגד ישראל בשגרה, כך שישראל תוכל לכפות על חמאס שינוי אסטרטגי. ניסיון העבר, כמו גם ההיגיון, מלמדים שחמאס ימצא לעצמו דרכים חדשות לפעול באלימות כנגד ישראל ולאיים בהסלמה למלחמה. נצטרך להמשיך ולהתמודד עם אתגרי ביטחון, ולהיטלטל בין הקטבים.

רשימת מקורות:

- אורטל, ערן. "במעמד צד אחד" אתגר האסטרטגיה הישראלית - התפתחות איום המנהרות בצל האיום הרקטי". **בין הקטבים, 15**. צה"ל: מרכז דדו, מרץ 2018.
- הנקין, יגיל. "מחיר גבוה לדמנו: תפיסות הביטחון הישראליות, מפעולות התגמול ועד ל'צוק איתן'". **בין הקטבים, 15**. צה"ל: מרכז דדו, מרץ 2018.
- ליש, גור. "הדינמיקה של עימות מוגבל מתמשך כפי שהיא באה לידי ביטוי ברמת האלימות של העימות". **עבודה לקראת תואר מוסמך**. אוניברסיטת חיפה, נובמבר 2015.
- ליש, גור. "עיקרי תפיסת הביטחון של המל"ל לשגרה וחירום". **עשתונות, 10**. מרכז המחקר, המכללה לביטחון לאומי, יולי 2015.